

Balassi Bálint nevét régebben Balassa Bálintnak mondták; voltak, akik úgy vélték hogy tulajdonképpen Balázsinak kell kimondani ezt a régi családnevet; ő maga különbözőképpen írta saját nevét; a híres família különböző tagjait is hol Balassiként, hol Balassaként említik a kortársak is, az utókor is. Lehetséges, hogy a kiejtés az idők folyamán módosult, de a család mindig ugyanaz volt: erőszakos önző, köpönyegforgató nagyurak egymásra következő nemzedékei. Okosak voltak, szerették a műveltséget, életüket kockáztatták a harácsolásért, várakat, birtokokat, asszonyokat gyűjtöttek, cseréltek, raboltak. Sajátos keveréke volt ez a család a középkori rablólovagnak és a reneszánsz kalandornak: jellegzetes képlet XVI. századunk vérgőzös történetében. A költő nagybátyja, a hírhedett Balassi Menyhárt a kor közismerten legjellemtelenebb embere volt, aki Ferdinánd és János királyok között, katolikusok és. protestánsok között rendszeresen folytatott árulásaival több vármegyényi birtokot szedett össze. Unokaöccse hazulról hozta a féktelenséget is, a műveltség szeretetét is: egész élete erőszakoskodások és szerelmi kalandok szakadatlan sorozata, miközben korának egyik legműveltebb fia, kilenc nyelven ír, olvas, beszél; miközben áhítatosan vallásos, aki gyötrődve bánja bűneit, de eszében sincs bűneivel felhagyni. Híres táncos a multságokon, híres vitéz a csatatereken - és nemcsak híres költő, hanem olyan lángelme, aki költészetével egyenest a világszínvonal legmagasabb régióiba emelkedik. Ő az első mindenestül európai magyar költő: Ronsard kortársa, és semmivel sincs Ronsard mögött. Mintha a semmiből teremtette volna meg a színpompás magyar költészetet. S élt mindössze negyven évet: 1554-től 1594-ig, amikor Esztergom alatt, a török elleni csatában vitézi halállal lépett túl a földi életen, amelynek nemcsak élni tudta örömét és bánatát, hanem évszázadokat álló költői erővel ki is fejezte.

Természetesen ő sem a semmiből teremtett. Egy történelmi órával előtte már felemelkedett az európai magas szintre a hazai latin nyelvű humanista költészet, élén Janus Pannoniusszal. A kortársakban megvolt az igény a maguk korának és eszméinek költői kifejezésére, ha nem is jutottak túl a krónikás strófákon. Tinódinak fontosabb volt a ténybeli hitelesség, mint a művészi formálás - művei mai szóval élve inkább riportok, mintsem epikus látomások. Ilosvainak fontosabb volt a fordulatos kaland, mint az emberi hitelesség; ő a bűnügyiregény-írók elődje. Létük azonban bizonyítja, hogy volt közönségigény a költészetre. És a szakadatlan nemzeti veszedelemben olyannyira előtérbe került a nemzettudat, hogy a humanisták latinsága is némiképpen háttérbe szorult az anyanyelv mögé. Így volt ez egész Európában. Ebben a XVI. században bontakoztak ki a reneszánsz kultúra jegyében most már a nagy, nemzeti nyelvű irodalmak. Balassi nemcsak a francia Ronsard kortársa, hanem az angol Spenseré, a német Ulrik von Huttené, a lengyel Kochanowskié is. Balassival a magyar költészet egyidejű lett az európai költészet egészének élgárdájával.

A rendkívül művelt költő tanul is az egész világtól, és mert igazi nagy költő, senkinek nem lesz az utánzója. A kor fél lábbal még a középkorban él, és Balassi ismeri a középkor lovagköltészetét is. Témavilága, akárcsak a lovagköltőké, világosan oszlik az akkor hagyományos három körre: vallásos, harci és szerelmes költészetre, vagy ahogy akkor mondták: istenes énekekre, vitézi énekekre és virágénekekre. Az élmény azonban már merőben újkori. Istenes énekeiben az áhítatos hinni akarás, a kétely, a lélek háborgása keveredik; egy nyughatatlan ember reménytelen vágya a benső nyugalomra. Vitézi énekei egyrészt a férfias kalandokat eszményítik, másrészt a friss nemzettudatot fejezik ki. Virágénekei pedig a középkortól elszakadt újkori ember életvágját, életszeretétét fogalmazzák meg az érzélem széles skáláján.

A nyelv és a zenei hatású versforma bravúros művésze volt. A róla Balassi-strófának elnevezett kilencsoros versszak kialakítását a kor tánczenéi ihlették meg; mai kifejezéssel élve ezek reneszánsz táncdalok. A zenei ihletettség azonban a legtöbb, egyéb formájú költeményénél is felismerhető; versei nagy részét énekszóra képzelte el, s nyilván úgy is adta elő baráti köreiben. (Ő maga több hangszeren is játszott, és szép énekhangja volt.)

Szókincse és költői képvilága nemcsak rendkívül gazdag, de olyan életképes, hogy versein mit sem koptatott az évszázadokban mérendő idő. Amiket Balassi előtt magyarul írtak, ha lelkünkhöz szólnak is, egy tőlünk már idegen ómagyarsággal szólnak, de nagyon sok, Balassi utáni szöveget is megavítottak a múltó évszázadok - Balassi azonban ma is frissen hangzik. Lángelméjének legbiztosabb bizonyítéka, hogy minden következő nemzedék kortársa tudott maradni. Szükségképpen túlhaladott helyesírását minden évszázad a magáéhoz igazíthatja, és így sokkal kevésbé érezzük régiesnek, mint a száz vagy kétszáz évvel későbbieket.

Különös, hogy ez az annyira mindenkire szóló nagy költő sohase törekedett az irodalmi közismertségre. Egy ifjúkori prózafordításán kívül semmi sem jelent meg tőle életében. Könnyelmű nagyúr volt, szórta a kincseit, ahogy szórta azokat az aranyakat is, amelyeket általában nem tisztos úton szerzett. A megformálás művészi élménye kielégítette. Alig érthető, hogy magamagának írva ennyi műgondot fordított a versek csiszolására. Ha megvolt velük, vagy barátokat szórakoztatott bor és zene mellett, vagy asszonyokat igyekezett költészetrel is hódítani. Holott olyan tudatos költő volt, aki felismerte és érezte is a korszerűt, az irodalomban szükségeset. Vallásos költészetének gyötrődése pontosan megfelelt a reformáció évszázadának, amelyben igen sokan személyes problémaként, a választás benső kötelezettségével élték a hittételeket; a kor világnézete vallásos köntösben jelent meg. És az a Balassi, aki anyagi előnyökért változtatott vallást, közben lelkiismereti kérdésként éli át a kor vallási vitaanyagát. Vitézi énekei pontosan megfeleltek a végvári harcok emberének:

kifejezték azt az új helyzetet, amelybe a török veszedelem folytán nagy tömegek kerültek. Szerelmes költészetének őszinte, nagyvilágian erotikus hangja pedig szinte forradalmi volt. Katolikus és protestáns versenyt üldözte a virágénekeket. A szerelmi öröm tagadásában egyetértett plébános és prédikátor. Balassi túllépett ezen is, azon is. És még arra is maradt ideje, hogy drámai művet írjon. A sokáig elveszítettnek hitt és csak nemrég *újrafelfedezett Szép magyar komédia* korszerű reneszánsz pásztorjáték. Ha lehetett volna akkoriban magyar színházi élet, műsordarab vált volna belőle. De a török dúlta országban, ahol ráadásul a haladást jelentő protestantizmus színházellenes volt, ahol a királyi udvar külföldön volt, és idegen nyelvű volt, ott Balassi ifjúkorának tanítómestere, a nagyszerű humanista, Bornemisza Péter is hiába írta újra magyarul Élektra tragédiáját. Az a magát meg nem nevező szellemes író (talán ez is Bornemisza) hiába írt kemény szatírájú komédiát Balassi Menyhárt sötét üzelmeiről... Mindez ugyanolyan korszerű, de körülményeink közt hatástalan törekvés volt, mint Balassi pásztordrámája. Mi ma ezekkel kezdjük drámatörténetünket, de akkor ezekkel még nem kezdődött meg a színháztörténetünk. Tehát hatástalanok maradtak.

De nem maradt hatástalan Balassi, a lírai költő. Ha ő maga nem is törődött versei sorsával, terjedtek azok élőszóval és kézzel írva. A kor költői tudták, hogy Balassi a nagy példakép. Istenes énekei és vitézi énekei nem sokkal halála után már nyomtatásban is ismertekké váltak. Egykori titkára, ifjabbik barátja, a később igazi költővé emelkedő Rimay János kezdte kiadni a Balassi-műveket, amelyeknek közvetlen hatása nemzedékekre terjedt. Csak a szerelmes verseknek kellett sokáig várniok. Ez a téma még sokáig tilos volt. Kézzel írott gyűjteményben maradtak fenn, szerencsére, azok a költemények, amelyeket már régóta nemcsak költőjük legszebb műveinek vallunk, hanem egészen Csokonaiig, tehát a XVIII. század legvégéig, az egész magyar költészet legjobb és legszebb alkotásainak.

Balassi kimeríthetetlen téma, regényeket, drámákat, lélektani és kortörténeti tanulmányokat igényel élete. Egyszerre vonzó és riasztó egyénisége és halhatatlan költészete méltóan izgalmas kezdet az ezerszínű újkori magyar költészet történetéhez. És elképzelhetetlen olyan antológia, amelyben magyar versek szerepelnek, hogy az első díszhely ne őt illesse meg.